

Буряк Аріна Борисівна,
здобувачка ступеня вищої освіти
бакалавра ННПП Національної
академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

Чижов Денис Анатолійович,
професор кафедри конституційного
права ННПП НАВС, доктор
юридичних наук, доцент

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНИХ СВОБОД ДО СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ

Концепція прав людини бере свій початок з часів становлення людської цивілізації і чітко закріплена в усіх великих світових релігіях. Концепція всесвітнього братерства людства в поєднанні зі співчуттям до ближнього знайшла своє відображення в кількох релігійних віруваннях, що існували до і після Христа. На перший погляд, права людини можуть здатися сучасною концепцією, але насправді права людини сягають своїм корінням у далеке минуле.

Права людини виникли в різних місцях, різних суспільствах, традиціях і культурах і виражалися в різних формах протягом тисячоліть. Права людини завжди залежали від можливостей у конкретному історичному контексті та конкретних усталених традиціях, і тому розвивалися протягом тисячоліть.

Право і права людини — це не різні й незалежні явища, а явища одного порядку й типу. Права людини є необхідною, суттєвою та невідворотною частиною будь-якого права та є конкретними аспектами, які виражають сутність права. Закони без прав людини так само неможливі, як права людини без законів. Таким чином, права людини як частково, так і повністю пов'язані з правом. Обґрунтованість цього положення зумовлена тим, що питання забезпечення прав і свобод людини завжди перебувають у центрі уваги юридичної науки. Слід зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці ще не вироблено єдиної правової концепції, а багато проблем, пов'язаних із праворозумінням, стали майже вічними.

Права людини — це специфічні кодекси поведінки для окремих осіб, суспільств і націй, які народжувалися протягом тривалої історії в процесі соціальної поведінки людей. Обсяг прав, якими володіє індивід на різних історичних етапах, варіювався [1].

Релігія та філософія мали значний вплив на формування та розвиток думки про права людини, оскільки вони мають багато спільного. Обидві релігії та філософії були в основі руху за права людини, а саме спроби знайти відповіді на ті ж самі фундаментальні, універсальні та вічні питання про природу людини як особистості та її стосунки один з одним як членів суспільства. Як і засновники

світових релігій, філософи багатьох часів і народів серйозно замислювалися над цінністю людського життя, універсальністю фундаментальних принципів, війною і миром, моральними кодексами, плюсами і мінусами переходу від традиційного суспільства, заснованого на правилах, до суспільства, заснованого на правах, способами здійснення влади державними лідерами, значенням справедливості, свободи і толерантності тощо.

Історична теорія виходить з того, що права є результатом історичних процесів. Згодом давні звичаї матеріалізувалися в певні правові форми. У цьому контексті Д. Рітчі зазначає, що «ті права, які люди вважають, що вони повинні мати, - це лише ті права, які вони звикли мати, або що в них є як «традиції» існування. Звичай - це первісний закон» [2].

Англія була першою країною, яка визначила природу прав людини. У період феодальної Англії були спроби обмежити права монархії та поєднати її з становим представництвом. Поступово в суспільстві набирали ваги встановлені правила, яких мав дотримуватися монарх. Конфлікт між монархами, баронами та лицарями завершився прийняттям Великої хартії вольностей у 1215 році.

Особливе місце займає стаття 39 Великої хартії, яка передбачала можливість застосування покарання до вільних людей лише за законним вироком і за законом країни. Наступним кроком щодо законодавчого визнання прав людини став Акт Хабеас корпус 1678 року, який ввів поняття "належна процедура", встановив гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинуватості та інші важливі положення для захисту прав особистості. Актом, який закріпив компроміс між буржуазією та правлячою верхівкою землевласників і узаконив конституційну монархію в Англії, став Білль про права 1689 року.

Він відвів значну роль парламенту, заборонив монарху зупиняти дію законів, стягувати податки і збори на користь корони без згоди на те членів парламенту [1].

Британський філософ Д. Локк визначив поняття правової держави як держави, в якій панує природне право, природні права і свободи індивідів визнаються невідчужуваними, а також існує поділ влади на законодавчі, виконавчі та федеральні органи. За Локком, суспільство і держава засновані на природному праві. Природні права - це право на життя, право на свободу, право на власність і право на захист цих прав. Усі люди рівні та незалежні, і ніхто не має права завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі чи власності іншого. Французький юрист Ш. Монтеск'є досліджував ідею поділу влади як передумови ефективного дотримання прав людини.

Подальший розвиток ідеалів свободи та прав людини відбувся в США. У 1776 році була оприлюднена Декларація прав Вірджинії, яка стверджувала, що всі люди, по суті, однаково вільні та незалежні, мають певні невід'ємні права, яких не можна позбавити нащадків. Ця декларація є першим визначенням прав людини державою та вперше державою визнає важливість і незалежність особи. Протягом століть ідеї про права та свободи людини розвивалися в різних країнах як частина дебатів між позитивістами та прихильниками природного права.

На думку багатьох вчених, сучасна теорія прав людини, на відміну від теорії

природних прав, включає розуміння прав людини як сукупності конкретних гарантій державного захисту, таких як свобода слова, свобода віросповідання, заборона рабства, обмеження покарання злочинців за допомогою правоохоронних органів і належного процесу, рівність перед законом та невтручання в приватні справи, включаючи використання приватної власності. Існує консенсус щодо переліку цих державних засобів захисту, і деякі вчені вважають, що вони є продуктом соціальних рухів, які не мають нічого спільного з правами людини (як результат істинного християнського вчення, заборони рабства як продукт гуманістичної та релігійної думки).

Родове поняття "права людини" поділяється на видові поняття за різними критеріями, і різні терміни використовуються для специфікації цього поняття. Зокрема, зустрічаємо терміни "права людини" та "права громадянина". Вперше таке розрізнення знаходимо у французькій Декларації прав чоловіка і громадянина 1789 р., де паралельно зустрічаються терміни «права чоловіка» (свобода, власність, безпека, опір гнобленню тощо) та «права громадянина» (право творити закон; рівний доступ до всіх посад і занять; право вільно висловлюватись, писати, друкувати тощо) [3].

Конституція України 1996 року, як і конституції багатьох країн світу, містить статтю «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Це пояснюється тим, що не кожен має громадянство згідно з національним законодавством і тому не може користуватися певними правами.

За типом людських потреб, які забезпечують права, П. М. Рабінович пропонує класифікувати права людини на фізичні (життєві), особисті, культурні (гуманітарні), економічні та політичні права. Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, соціальні права традиційно включалися в "соціальні, економічні та культурні права", але ще не були виокремлені в окрему групу. Як зазначає П. М. Рабінович, "всі права людини є соціальними, оскільки вони визначаються суспільством як за своїм змістом, так і за своїм здійсненням". З цієї точки зору, несоціальних прав людини (індивіда) взагалі не може бути.

Щодо прав, зазначених П. М. Рабіновичем, можна виділити дві групи: 1) права, для здійснення яких необхідні загальні соціальні умови та засоби, які вже існують у суспільстві та державі, або їх реалізація не потребує значних матеріальних витрат для людей, і є істотні правові гарантії та захист їх реалізації. До цієї групи найчастіше належать особисті ("громадянські") і політичні права; 2) права людини, здійснення яких вимагає певних соціальних витрат, насамперед матеріальних - речових, фінансових тощо. Це, зазвичай, життєві, економічні, культурні права. Якщо суспільству та державі надати необхідні засоби для забезпечення реалізації цих прав, вони можуть набути статусу повноцінних суб'єктивних юридичних прав.

Невід'ємною частиною класифікації прав людини є концепція "трьох поколінь" прав людини, запропонована французьким юристом Карелом Вассакком. Перше покоління складається з громадянських і політичних прав (*Liberie*), друге

покоління - з економічних, соціальних і культурних прав (Egalite), а третє покоління - з колективних прав (солідарності) (Fraternite). Перше покоління громадянських і політичних прав відноситься до 17-го і 18-го століть, періоду після Англійської, Американської та Французької революцій. Громадянські та політичні права вважають переважно негативними ("свобода від"), а не позитивними ("право на"). Вони гарантуються статтями 2-21 Загальної декларації прав людини та об'єднані ідеєю індивідуальної свободи, окремо чи разом з іншими, від зловживань державної влади.

Це такі основні права, як право на життя, свободу та особисту недоторканність. Сюди входять свобода від рабства, тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Як зазначає Е. Рубін, ця категорія прав охоплює свободу слова, свободу віросповідання та інші вимоги до держави. Такі вимоги можуть висуватися до окремих суб'єктів, наприклад, до роботодавців, але не всі зобов'язані їх виконувати.

У такому випадку особа буде змушена звернутися до уряду, щоб вимагати від усіх роботодавців дотримання цих вимог. Такі вимоги до уряду вже належать до сфери позитивних прав.

Друге покоління прав - це економічні, соціальні та культурні ідеї, що з'явилися на початку 19 століття (Сен-Симон). Вони були встановлені після соціалістичної революції. Ці права класифікуються як позитивні, а не негативні, оскільки їх реалізація вимагає участі держави. Вони викладені в статтях 22-27 Загальної декларації прав людини, серед яких - права на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, достатній рівень життя тощо. Однак деякі з них не можна чітко віднести до категорії позитивних прав, наприклад, право на вільний вибір професії або право створювати профспілки та вступати до них.

У сучасних дискусіях про права людини негативні права розуміються як обмеження для урядів, а позитивні права - як зобов'язання держав. Сучасні конституції часто містять різноманітні соціальні гарантії, сформульовані у термінах прав, хоча, як зазначає Е. Рубін, такі соціальні гарантії сприймаються не як тиск на уряд, а радше як зобов'язання, які держава повинна виконати. Як зазначає Дж. Донеллі, усі права людини для ефективного здійснення потребують і позитивних дій, і обмежень з боку держави [3].

Звісно, деякі права є відносно позитивними, а інші - відносно пасивними, але це розрізнення не відповідає поділу громадянських і політичних прав від економічних і соціальних. Наприклад, право голосу вимагає значних активних дій з боку уряду, а не просто толерантності; (соціальне) право на шлюб і сім'ю також можна розглядати як "негативне", так само як і права на свободу віросповідання.

Права третього покоління вважаються продуктом розвитку національних держав наприкінці 19 століття. Ці права перелічені у статті 28 Загальної декларації прав людини: "Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені".

Нині виділяють шість колективних прав третього покоління. Три з них

відображають появу держав Третього світу та боротьбу людей за захист від незахищеності, а також вимоги щодо змін у розподілі влади, багатства та інших цінностей. Це такі права, як політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення, право на економічний і соціальний розвиток, право на використання спільного майна людства. Інші три права третього покоління - право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля, право на гуманітарну допомогу - відображають нездатність національних держав ефективно вирішувати певні питання.

Усі шість згаданих прав є колективними, оскільки потребують зусиль усіх суспільних сил. Водночас вони також виражають індивідуальні потреби людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пуховська А.С. «Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6590/1/ЕВОЛЮЦІЯ%20РОЗУМІННЯ%20ПРАВ%20ЛЮДИНИ.pdf>
2. Гулаткан Т. «Витоки концепції прав людини». URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2020/46.pdf
3. Антонович М.М. «Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації». URL: <https://ekmair.ukma.edu>

Бутенко Дарина Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти
бакалавра ННІ №2 Національної
академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

Славна Оксана Володимирівна,
доцент кафедри конституційного права
та прав людини НАВС,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА ОСВІТУ ТА КУЛЬТУРНУ УЧАСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, є основоположним документом у сфері прав людини. Вона закладає стандарти, які мають забезпечуватися кожною державою для забезпечення гідного життя кожної особи. Серед важливих положень Декларації особливе місце займають право на освіту та участь у культурному житті. Ці права втілюють принципи рівності, свободи та поваги до людської гідності.